

A történelmi regény néhány kérdéséről az „Élő vízzel“ kapcsolatban

Majtényi regényének külön érdekessége, hogy megjelenésével egy új, roppant fontos és érdekes problémát tár a vajdasági magyar irodalom elé. Eddig is világos volt, hogy nálunk óriási és igen fontos nyersanyag vár művészi feldolgozásra — szűkebb hazánk története —, de most végre egy örvendetes kísérletet, sőt példát látunk arra, mit és hogyan kell feldolgozni. A regény megjelenése világosan rádöbbsenti a vajdasági magyar írókat arra, hogy Vajdaság történetét eddig művészi eszközökkel magyarul egyáltalán nem dolgozták fel. A magyar irodalom történelmi regényei sohasem veszik tárgyukat Vajdaság történetéből. Ennek egyrészt az a magyarázata, hogy annak a néhány írónak, aki régebben e tájról származott, egyetlen célja az volt, hogy »befusson« Pestre, a magyar irodalmi központba. Ha pedig ez sikerült, akkor bizony nem törődött többé szülőföldjével s annak sorsával vagy történetével. Talán legvilágosabban Kosztolányi életútja példázza ezt, aki csak annyiban nevezhető szabadkai vagy vajdasági írónak, amennyiben innen származik, de műveiben nem igen találjuk ennek nyomát. Másrészt a két világ-háború között, a régi Jugoszláviában objektív s részben szubjektív okoknál fogva sem juthatott el az itteni magyar irodalom ilyen nagy és fontos problémák felvetéséig és megoldásáig, mert nem jutott el a fejlődésnek arra a fokára. Az egyetlen komolyabb kísérletet akkor is éppen Majtényi tette mostani regényének első megfogalmazásával, a »Császár csatornája«-val. Ezért nem véletlen, hogy ehhez a problémához ismét ő nyúlt először, példát mutatva a többieknek s mintegy az úttörő szerepét is vállalva. Rámutatott Majtényi ezzel a művével arra is, hogy Vajdaság multjának művészi megérzéskitése, pontosan a vajdasági magyarság történetének irodalmi feldolgozása az első településektől kezdve a 48-as és egyéb szabadságmozgalmakon keresztül egészen napjainkig egyedül és kizárólag a vajdasági magyar irodalomra vár. Ez pedig nagy, felelősségteljes, de egyben hálás feladat és munka is.

Igaz, hogy ezen a téren még történészeinkre is igen komoly feladat vár s írónk joggal is várnak tőlük, sürgősen sok munkát, komoly kutatásokon alapuló történelmi tanulmányokat, monográfiákat stb. Igen sok probléma vár még tisztázásra az idetelepülés okait, körülményeit és későbbi fejlődését illetőleg. Az írók feladata a meglévő anyag művészi feldolgozása, de a nyersanyagot, az utasításokat a történészekről várják.

A történelem tanításának jelentősége már régen tisztázott. Természetesen legalább ilyen — ha nem nagyobb — jelentősége van a történelmi mult művészi ábrázolásának is. Ha az ilyen művek nevelő hatását vizsgáljuk, meg kell állapítanunk, hogy a történelem művészi feldol-

gozásának már azért is nagy a jelentősége a tömegek nevelése szempontjából, mert sokkal nagyobb tömegekhez jut el, hatása tehát szélesebbkörű. Elvitathatatlan azonban — s az előbb már meg is jegyeztük — hogy az utóbbi feltételezi az előbbit s hogy a történelmi mult megelevenítése az irodalom eszközeivel majdnem lehetetlen alapos történelmi tudományos munkák híján. A történelem példái u. i. önmagukban is komoly és értékes tanulságot nyújtanak hazaszeretetre, szabadságszeretetre nevelnek. A történelem ismerete azonban nemcsak ilyen szempontból fontos, hanem azért is, mert nagy mértékben hozzájárul a történeti távlatban való gondolkodás fejlesztéséhez, megérteti az emberi társadalom fejlődésének folytonosságát, az ok-okozati összefüggéseket. Mindez hozzájárul egy nép öntudatának fejlesztéséhez, jelenének megértéséhez — egyszóval önismeretének gyarapításához.

Ha külön a történelmi regény nevelő hatásáról akarunk beszélni, akkor legelőször azt kell leszögeznünk, hogy abban okvetlenül megnyilvánul az alkotó viszonya az ábrázolandó korszakhoz, eseményhez, illetve történelmi egyéniséghez tendencia alakjában, amely természetesen hat az olvasóra, s a legtöbb esetben benne is ugyanolyan érzelmeket kelt az illető egyéniség, kor vagy esemény iránt, amilyeneket az íróban váltott ki. Ez a viszony, ez az állásfoglalás általában kétféle lehet. A helyes és haladó álláspont az, amely az eseményt az emberi társadalom fejlődésére gyakorolt hatása alapján értékeli. Az írónak kétségkívül azt kell legelőször tisztáznia, hogy az illető esemény elősegítette-e, vagy hátráltatta az emberi társadalom fejlődését, s így kell állást foglalnia mellette, vagy ellene. Ezt az állásfoglalást természetesen meghatározza az író állásfoglalása és viszonya is a társadalom fejlődéséhez. Ha tehát az író aszerint foglal el pozitív vagy negatív álláspontot egy történelmi eseménnyel kapcsolatban, hogy az elősegítette, vagy hátráltatta-e a társadalom fejlődését, s ezt művében ki is fejezi, akkor mondanunk sem kell, milyen nagy mértékben járul hozzá a maga művészi eszközeivel multunk helyes megértéséhez s ezen keresztül a haladó világnézet kialakításához.

Az elmondottakból kitűnik, miért tartjuk e regény megjelenését olyan fontos eseménynek nemcsak a vajdasági magyar irodalomban, hanem az egész jugoszláviai magyar kutúréletben általában is. Éppen ez a jelentőség teszi elsősorban indokolttá e művel való behatóbb foglalkozást is. Ugyancsak ezért tűzi feladatául e tanulmány néhány elméleti kérdés tisztázását is e regénnyel kapcsolatban, hogy a maga szerény eszközeivel rámutasson e mű jelentőségére, értékére, de fogyatékoságára is a további hasonló munka serkentése és útjainak egyengetése céljából.

I.

Vizsgáljuk meg most a vázolt szempontok szerint legelőször azt, milyen álláspontot foglal el Majtényi a korról és eseménnyel szemben, amelynek ábrázolására vállalkozott, mennyiben járul hozzá a regény népünk önismeretének gyarapításához s végső fokon a helyes világnézet kialakításához, továbbá: mennyire nevel a helyes történelmi perspektívában való gondolkodásra? A regény tárgya a csatornaépítés, Bácska déli, mocsaras vidékének lecsapolása és termőfölddé változtatása. A témaválasztás már önmagában is igen szerencsésnek mondható, s azt bizonyítja, hogy az író komolyan foglalkozott szűkebb hazánk történetével s helyesen választotta ki abból a legérdekesebb s a további fejlődő-

dés szempontjából döntő jelentőségű esemény. A csatorna megépítése emelte tulajdonképpen jelentőségre ezt az országrészt, amely az előbbi korszakokban lápos, mocsaras vidék volt, senki földje és szökött jobbágyok búvóhelye. A csatorna kiásása azonban néhány év leforgása a'att megnövelte e vidék gazdasági jelentőségét s a nemesség érdeklődését is iránta. A szökött jobbágyokat is ezután kezdik szigorúbban igájukba hajtani, mert egyrészt megnövekedett a termőföld területe, másrészt pedig a vízen való szállítás olcsóbbá és egyben keresettebbé is tette az itteni gabonát, s a nemesnek ezután különös érdeke volt minél többet termelni. A regény röviden a csatornaépítés e'oltti időket is tárgyalja, de csak annyiban, amennyiben ennek ismertetése szükséges a főesemény, a csatornaépítés jelentőségének felméréséhez, körülményeinek ismertetéséhez. Ennek a kornak ismertetése, valamint a szökés okának s körülményeinek ábrázolása külön regény tárgya lehetne s Majtényi ezt nem is tűzhetné ezúttal feladatul maga elé. Ez az általános helyzetkép igen alapos és reális, az alapot, az általános gazdasági-társadalmi helyzetet jól mutatja be, hogy úgy mondjuk, a további eseményeknek széles alapot ad, de ez nem eléggé élő. Itt tulajdonképpen egy olyan problémát kell érintenünk, amelyet később szándékozunk részletesen elemezni. Ez a helyzetkép is mozaikyszerű, ami az egész regénynek egyik lényeges sajátossága s egyben hibája is. A kezdeti cselekmények s a későbbiek között alig van, vagy egyáltalán nincs kapcsolat. (Ez látszólag ellentmond az előbbi állításnak, amely szerint az író jól alapozza meg a későbbi eseményeket. Itt azonban arra gondolunk, hogy a kapcsolat nem elég szoros, mert nem egy ember sorsa fűzi össze ezt a helyzetképet a későbbi eseményekkel. De erről majd később.) Ezt a bevezetőül és megalapozás céljából bemutatott általános képet a részletek bemutatása jellemzi a naturalizmus eszközeivel. Majtényi az ő megszokott, kedves, mesélő modorában elvezet bennünket egy ilyen jobbágy-településre s szinte csak kívülről mutatja azt be. Itt éppen úgy, mint később, nem tipizál. Ezért ez a kép sem vésődött olyan mélyen az olvasó emlékezetébe, mintha az itt elmondottakat egy tipikus jellem tipikus sorsába sűríténé, koncentrálná az író.

Az író ezután egyre fokozottabb mértékben tereli figyelmünket a csatornára. Már az előbb kiemeltük, hogy helyesen látja, de láttatja is a csatorna óriási jelentőségét e vidék s népe további fejlődésében. Látja, hogy a mocsarak lecsapolása előfeltétele e táj gazdasági fejlődésének, de benépesedésének is. Helyesen látja és ábrázolja, hogy abban a korban nem látta a nép e munka korszakalkotó jelentőségét, de meg is magyarázza ennek az okát. A nép ezen a tájon rendkívül elmaradott volt s szinte üldözött vadállat módjára húzódott el urai elől. Még házat sem mertek építeni, mert akkor azonnal rájuk talált a földesúr a dézsmaért és robotért, az egyház pedig a tizedért. De nem láthatta a jobbágy a csatorna jelentőségét azért sem, mert az ő számára közvetlenül nem is jelentett semmi könnyítést, sőt egyenesen kára volt belőle. Ez is robotot jelentett, sok súlyos robotmunkát saját élelmén akkor, amikor saját földjén is kellett volna dolgoznia, hogy a szolgáltatások beadása után még betevő falatja is maradjon télire. A csatorna elkészülése után sem jutott több föld a jobbágyoknak, hanem csak, a földesúrnak, aki most már a kapitalizmus fejlődésével párhuzamosan egyre több terményt kénytelen az osztrák piacra küldeni a rövidebb vízi úton s olcsóbb szállítási eszközön. Így tehát igyekszik a jobbágyból is minél több szolgáltatást kisajtolni.

Majtényi helyesen, történeti távlatban gondolkodik és gondolkodtat. Megmutatja e felfogás történelmi indokoltságát, de egyben azt is, hogy az ilyen intézkedések értékéből nem von le az a tény, hogy átmenetileg megnehezítette a nép életét s az ilyen intézkedéseknek létjogosultságuk van a történelem ítéloészéke előtt s az utókor előtt is. Mi meghallgatjuk a jobbágyok oktalan zúgólódását a csatornaépítés ellen, mégis Kiss Józseffel lelkesedünk a csatornáért, az építés eredményeiért. Ez pedig az író helyes beállításának eredménye. Egészen másképp vélekedünk a Kruspér-féle nemesek ellenkezéséről. Az ő számukra konkrét számadatok bizonyítják az előnyöket, mégis húzódoznak tőle, mert maradiak, mert irtóznak minden változástól és újítástól, még ha szinte kézfelfogható is annak hasznos volta.

Már az előbb említettük, hogy az író — akár tudatosan, akár ösztönösen — de feltétlenül állást foglal az ábrázolandó anyaggal kapcsolatban s az állásfogalás meg is nyilvánul a műben. Kétségtől ez a mű tendenciája. Vessük fel most azt a mostanában sokat vitatott kérdést: vajjon a tendencia, az irányzat nem von-e le a művészi alkotás értékéből általában s Majtényi regényének értékéből konkrétan? Ha elismerjük azt, hogy az író nem automata s nem automatikusan fogja fel az élet képeit — így a történelmi eseményeket sem —, hanem gondolkodik is azokon, s ha hangsúlyozzuk, hogy az író nem üvegházban, tenyésztett csodalény, hanem a társadalomban élő és társadalmi tevékenységet kifejtő ember, korának s osztályának gyermeke, akkor világos, hogy korának szelleme, osztályának felfogása hatással van rá s meghatározza lényegében azt a szempontot is, amelyet a történelem vizsgálásában érvényesít. Az egyetlen helyes szempont természetesen az, amely megegyezik az emberi társadalom fejlődésének irányával, igenli azt s így értékeli a történelem eseményeit. Az ilyen szempont az objektív igazság keresésére és ábrázolására ösztönzi az írókat. Az objektív igazság pedig megegyezik, szinte egyet jelent a művészi igazsággal, s ez természetesen nem csökkenti a mű értékét, hanem egyenesen emeli. Már a múlt század nagy irodalomkritikusai megállapították, hogy semmi sem nyújt nagyobb lehetőséget a valóság átfogó képének ábrázolására, mint a tudatos rokonszenv vagy gyűlölet. Ez olyan törvény, amely alól nem vonhatja ki magát egyetlen alkotó művész sem. Ilyen értelemben tehát a tendencia nem csökkenti a mű értékét, hanem ellenkezőleg, annak nélkülözhetetlen s elmaradhatatlan tartozéka. Persze másik kérdés az, hogy a tendencia hogyan nyilvánuljon meg. Ezt a kérdést Engels elemezte részletesen, amikor összehasonlította Shakespeare és Schiller ábrázoló módszerét, s megállapította, hogy Schiller figurái a század hangszórói és műveiben nincs meg a szükséges kapcsolat jellem és mondánivaló között. Ezért értékelté ő sokkal többre Shakespeare műveit, amelyekben a cselekmény s a szó mindig a jellem változásából, fejlődéséből következik. Persze csak az olyan tendencia emeli az alkotás művészi értékét, amely nem erőltetett s nem szónoklat alakjában nyilvánul meg.

Az elmondottak természetesen teljes mértékben érvényesek a történelmi események ábrázolására is. Ezt itt azért fontos megemlíteni, mert némely felfogások szerint ha valaki nem akar a korával szemben állást foglalni, akkor a történelem felé fordul. Ez a megfontolás azon a tévedésen alapszik, hogy a múlt ábrázolásában legfőbb s szinte egyetlen követelmény a tárgyilagosság s az elfogulatlanság, — tehát a tényekhez való ragaszkodás. Az ilyen felfogás szerint végül ki kellene egyenlítenünk a történelem tudományos és művészi ábrázolását, ami

nyilvánvaló abszurdum. Nem akarjuk azt sem állítani, hogy a történelem-tudomány mentes lehet az irányzattól, de a történelem-tudománytól azt követeljük, hogy az ábrázolása minden részletében hiteles és igaz legyen, míg az irodalomtól azt követeljük csupán — s ez bizonyos tekintetben több — hogy egészében híven tükrözzön vissza egy korszakot. A részletek tehát lehetnek a képzelet szüleményei is, de szoros kapcsolatban kell lenniök azzal az általános képpel, amelyet az író ábrázolni akar.

Már az eddigiekben is rámutattunk arra, hogy Majtényi regényében is van irányzat, mégpedig pozitív. Rámutattunk arra, hogy helyesen látja és láttatja a csatornaépítés jelentőségét, elég részletes és hiteles társadalmi alapot fest hozzá. Most azonban egészítsük ki az elmondottakat azza', hogy Majtényi tudatosan és jó írói megérzéssel tartózkodik, óvakodik a szónoklatoktól, prédikációktól s csak igen ritkán esik ebbe a hibába. Ez a józan, egészséges művészi felfogásból következő tartózkodás akkor tűnik fel különösen, ha a regényt összehasonlítjuk az írónak 1946-ban megjelent »Májusfa« c. elbeszélés-kötetével. A kötet elbeszéléseinek a végén szinte minden esetben megtaláljuk az odabiggyesztett »tanulmányt«, »tendenciát«, mintha elemi iskolai olvasókönyv kiadói megjegyzéseit olvasnánk. Ilyesmiről az »Élő víz«-ben már nem is beszélhetünk, de más formában néhány helyen — pl. a nemesek alakjainak bizonyos túlzott torzításában még mintha kísértene ez a 46-ban általános betegség.

Egészben véve tehát Majtényi helyes álláspontot foglal el az ábrázolt történelmi korszakkal és eseménnyel kapcsolatban. Regénye ilyen értelemben nagy mértékben hozzájárul népünk helyes önismeretének gyarapításához s végül a helyes és haladó világnézet kialakításához. Majtényi bebizonyítja, hogy nem a valóságtól való menekülés céljából foglalkozik a történelemmel, hanem bátran vállalja és teszi magáévá korának szellemét s ezt ki is fejezi művében. Az itt megrajzolt kép objektivitásához, hitelességéhez, nem kis mértékben járul hozzá a korhoz és mondanivalóhoz alkalmazott nyelvezet. Egyáltalán nem akarunk újat mondani azzal, hogy a stílus és nyelvezet jellemző és korfestő eszközei az írónak, de Majtényi regényével kapcsolatban szükséges ezt újból leszögezni és megállapítani, hogy ezeket az eszközöket Majtényi jól ismeri és találóan használja is. Többször is megállapították már, hogy Majtényi kitűnő ismerője a magyar nyelvnek, stílusának pedig egyik legfőbb sajátossága a rövid mondatok használata, ami kifejezéseinek bizonyos népies ízt ad.

II.

Szóljunk most néhány szót a tipizálásról a történelmi regényben általában és Majtényi regényében külön. Ez a kérdés szoros kapcsolatban van a költői fantázia szerepének kérdésével a történelmi regényben, s ezért itt is együtt tárgyaljuk. Felesleges lenne hosszadalmasan bizonyítani, hogy a költői fantáziának éppen olyan fontos szerepe van a történelmi regényben, mint minden művészi alkotásban. Shakespeare-ről állapítják meg kritikuszai, hogy történelmi színműveinek rendkívüli értéke abban van, hogy a rendelkezésére álló — sokszor száraz és hiányos — történelmi adatokat fantáziájából kiegészítette. A történelmi adatokat teljes mértékben összehangolja a képzeletszülte eseményekkel és jellemekkel, s a »IV Henrik« c. színműve éppen azért emelkedik ki messze a többi fölé, mert ezt az egységet éppen ebben a művében

sikerült legjobban megvalósítania. Az ilyen kiegészítésekre, tehát a fantázia működésére azonban nemcsak abból a célból van szükség, hogy bizonyos hiányos képeket teljessé tegyen, az író, hogy általában hézagot pótoljon vele, hanem elsősorban azért, hogy ilyenformán megszabadulva a történelem kötöttségeitől, szélesebb lehetőség, tágabb működési terület adódjon a tipizálásra. A nagy példák egész sorával bizonyíthatnánk, hogy a nagy realista regényírók, ha történelmi tárgyú regényt írnak — tudatosan, vagy ösztönösen — mindig menekülnek a nagy történelmi egyéniségek ábrázolásától. Ha ábrázolják is azokat, nem állítják a cselekmény középpontjába, és főhősként rendszerint kevésbé kötött, vagy teljes mértékben költött alakot ábrázolnak. A legnagyobb példa erre éppen Shakespeare sir John Falstaff-ja a történelmi színművekben, akit az uralkodók mellett ábrázol, s akivel a kort és embereit nagyszerűen tudja érzékeltetni, mert igazi típust farag belőle. Ugyanezt bizonyítja Tolstoj »Háború és béke« c. történelmi regénye is. Tudvalévő, a regény Napoleon oroszországi hadjáratát és az orosz nép honvédő harcát tárgyalja, mégsem teszi főhőssé sem Napoleont, sem Kutuzovot, hanem történetileg alig ismert, vagy teljesen ismeretlen alakokat — mint Andrej Bolkonszkijt, Pierre Bezuchovot stb. Ennek a jelentőségét már Balzac is látta és Stendhal »Pármái certosa«-jának elemzésében rá is mutatott erre. Stendhal u. i. az említett műben az abszolutista udvart akarta bemutatni s mégsem vette tárgyát az abszolutizmus klasszikus példájából — a francia udvarból, hanem az eseményeket Pármába, egy kis olaszországi hercegségben helyezi. Balzac szerint Stendhal regénye éppen azal kapja meg jellemző és mindent átfogó hitelét, hogy a cselekményt kis érdekek, kicsinyes intrikák színhelyére teszi. Akkora érdekek ábrázolása, mint amelyek XIV. Lajos, vagy Napoleon kabinetjét uralták, szűkséggéppen annyi tárgyi magyarázatot, olyan széles bonyolítást kívánnak meg, hogy a cselekmény folyamatosságát roppantul megnehezítenek. A pármái állam viszont könnyen áttekinthető és Stendhal Pármája megmagyarázza minden abszolút udvar jellegzetes belső szerkezetét.

Kétséggkívül ez elsősorban azt jelentette Stendhal számára, hogy fantáziája teljesen megszabadult a történelem kötöttségétől és szabadon működhetett egészen új, az abszolutista udvarokra oly nagyon jellemző típusok megalkotásában mint San Severina hercegnő, vagy gróf Mosca stb. De vajjon miért szükséges, miért kötelező szinte a szabadulás a történelmi egyéniségektől? Elsősorban azért, mert a történelmi egyéniségek bármennyire a kor szülöttei, bármennyire is a kor támasztotta igényeket elégítik ki, mégsem igazi típusok, hanem konkrét egyedek, akikben sohasem lehetnek együtt a kor, vagy az osztály összes jellemző vonásai, csak azok egy része. Ha most egy ilyen történelmileg meghatározott alakból akar az író típust faragni, többé-kevésbé meg kell hamisítania a történelmet. Az igazi nagy írók ezt ösztönyszerűen megérezték és létrehozták az ilyen történelmileg alig, vagy egyáltalán nem ismert figurák egész sorát, akik egy könyv elolvasása után gyakran mélyebb benyomást tesznek ránk, mint az itt-ott mellettük ábrázolt történelmi egyéniségek, s ami még fontosabb, többet mondanak a korszakról, eseményekről s a kor embereiről is.

Ha most az elmondottak alapján Majtényi alakjait vizsgáljuk, azt találjuk, hogy a költői szabadságnak e nemével nem élt bátran. Ha elolvastuk az »Élő víz«-et és elgondolkoztunk felette, azt kellett megállapítanunk, hogy nincs benne egyetlen olyan figura sem, amelynek vonásai, vagy egyéni sorsa mély benyomást tett volna ránk, amely — hogy úgy mondjuk — örökre, — az élmény erejével emlékeztünkbe véste.

volna a könyv fő mondanivalóját. Őszintén szólva, kissé felületesnek látjuk jellemábrázolását általában az egész regényben. Igen sok olyan alakot találunk, amelyek azt mutatják, hogy az író jól fogott munkához, de — s ez főleg a jellemábrázolásra vonatkozik — nem teljesítette azt ki eléggé, s nem fejezte be. Szinte sajnáljuk, hogy pl. Kacsmarik, vagy Kruspér Ádám, vagy valamelyik baráber a'akja nem fejlődik ki előtűnk felejthetetlen típuossá. Az alkalmak kínálkoznak, de az író — noha maga mutat rájuk — nem, ragadja meg őket. Az előbbi felsorolásból, a tipizálásra alkalmas figurák közül nem véletlenül hagytuk ki Türr Istvánt és Kiss Józsefet. Ebből a szempontból éppen ezt tartjuk a regény egyik legfőbb hibájának, hogy az író történelmileg kötött, többé-kevésbé ismert alakokat igyekezett a mű középpontjába állítani. Itt pedig, ha nem is állt valami bőséges történelmi adat az író rendelkezésére, mégis éppen elegendő ahhoz, hogy fantáziáját bizonyos mértékig megkösse. Ezt állandóan érezzük is a regényben. Türr István életének némely szakasza az író előtt is ismeretlen, mint ahogy a történelem előtt is, s itt nem is igen lehetett helye, tere a költői fantázia működésének, mert az okvetlenül a történelem meghamisításához vezetett volna. Ettől az író, igen ügyesen, őszönösen, vagy tudatosan (s ez itt nem is fontos) — óvakodott. Ilyen vád nem is érheti, de jellemző, hogy ebből a bűvös körből nem tudott kiszabadulni, s nem is növesztett egy mellékes szereplőt főhössé, akinek egyéni emberi sorsába összesűritette volna a regény, a kor legfőbb eseményét.

A fenti sorokból kitetszik egy újabb kérdés felvetésének szüksége: elengedhetetlen követelmény-e, hogy egy regénynek főhöse legyen? Erre a kérdésre ismét többféle választ adtak a különféle művészeti irányzatok. A mi válaszuk ne alapuljon kizárólag elméleti fejtegetéseken, hanem gyakorlati példákön. Tulajdonképpen a modern irodalomelmélet nem egyeb a legnagyobbak művészi gyakorlatának, elért eredményeinek leszűrésénél, módszerének rendszerezésénél. Mondjuk ki, hogy talán nincs is és nem is lehet igazán nagy művészi alkotás, amely bármilyen problémát fejteget is, ne emberiesítse azt, ne vonatkoztassa azt az emberre, s ne az emberre gyakorolt hatásában mutassa be annak jelentőségét. Ezt azért tartottuk szükségesnek megjegyezni, mert szerintünk az író szándéka — mint ahogy a Magyar Szó-ban megjelent rövid ismertetés is kiemelte — a csatorna történetének megírása volt, s ezek szerint a mű főhöse a csatorna, szereplője pedig a nép. Az tény, hogy a regény elsősorban a csatorna keletkezésének történetét mondja el, de vajjon érdekelné-e bennünket ez a csatorna s annak története, ha az emberhez nem volna köze, ha Bácska népének történetében nem volna olyan fontos szerepe? Majtényi nagyon helyesen választotta a tárgyat s ő tisztában van azzal, hogy jól választott, hogy népünk történetének egyik legfontosabb eseményét, szakaszát akarta megvilágítani. A művészetet azonban a csatorna önmagáért nem érdekli, sem az embereket, hanem igenis komolyan érdekli, hogy milyen következményekkel járt ez az építkezés akkor a népre, s milyennel később. Tehát a kérdés emberi vonatkozása érdekeli bennünket elsősorban. Ezt pedig legpontosabban, legmeggyőzőbben egy vagy néhány tipikus jellem egyéni életébe sűrítve lehet bemutatni, vagyis tipikus jellemek tipikus sorsában.

Nem akarunk újat mondani azzal, hogy Majtényi sokkal jobb novellista, mint regényíró, de valahogy folyton erre kell gondolnunk regényének olvasása közben s szinte kényszerültünk ezt itt is leszögezni. A remekül kidolgozott részletek azt mutatják, hogy Majtényi tud írni s

nagyszerűen tud ábrázolni helyzeteket és jellemeket is, de kisebb léleketű művekben. Nagy hibája a regénynek, hogy ezek a nagyszerű részletek nem fűződnek, nem kovácsolódnak szerves egésszé. Innen származik éppen legfőbb szerkezeti hibája az »Élő víz«-nek: széthulló, a részletek között rendkívül laza a kapcsolat, az egész regény remek mozaikok laza füzére. Erre a problémára azért térünk ki éppen a főhős problémájával kapcsolatban, mert úgy tartjuk, hogy e két probléma szorosan összefügg, hogy a szerkezeti lazaság éppen a főhős hiányának következménye. A fő mondanivalónak, a fő cselekménynek egy ember, vagy néhány (de nem sok) ember egyéni életébe való koncentrálása nemcsak azért fontos, hogy emberivé tegye a problémát, hanem azért is, hogy »vörös fonál«-ként összefogja a regény összes eseményeit. Ha kimondottan az olvasó szempontjából vizsgálánk, azt kellene mondanunk, hogy a regényben szükséges egy olyan egyéni, emberi sors-probléma, amely állandó izgalomban tartja az olvasót, ami miatt »nem tudja letenni« a könyvet. Ezen kívül, ha pl. Balzac »Goriot apó« c. regényére gondolunk, akkor megállapíthatjuk, hogy Páris alvilági életét éppen Goriot apó sorsa, élete, tipusa, véste emlékezetünkbe. Hiányosnak érezzük Majtényi regényét, mert nincs benne olyan figura, aki megragadt volna emlékezetünkben s egyéni sorsával — ami okvetlenül mélyebb benyomást hagy bennünk mint a tárgyak — emlékeztetünkbe vésné örökre a kort; a történelmi eseményt stb. A regény legfőbb hibája tehát az, hogy szinte csak mellékes-szereplői vannak, s egy sem nő ki közülük igazi regényhőssé. Ezért a regény nem ragad magával, akadozó, szerkezetileg pedig laza.

III.

Befejezésül szóljunk néhány szót az író stílusáról és nyelvezetéről is. Nem vitatható, hogy Majtényi jól ismeri a magyar nyelvet és tudja használni is, hogy pontosan megérttethesse magát az olvasóval. Stílusa elsősorban is könnyű, mindenki számára élvezhető és érthető. Ezenkívül legfőbb sajátága az egyszerűség. Mindezt elsősorban rövid mondataival éri el, ami egyben bizonyos népi ízt is ad stílusának, de néhol — véleményünk szerint — talán túlságosan is elaprózza, helyesebben, megszaggatja a beszéd folyamatosságát ezekkel a rövid mondatokkal. Bizonyos, hogy az akadozó beszéddel nagymértékben jellemzi a kort is, valamint az alacsony műveltségű jobbágyokat, de kissé több lendülettel kellene talán beszéltetnie a műveltebb embereket, a lateinereket. Már Shakespeare megállapította, hogy a jellemnek, szónak és tettek tökéletes összhangban kell lenniök, s ezt Majtényi nagyszerűen is alkalmazza az egyszerű emberek beszéltetésekor. A két jobbágy beszédében pl. amikor kérelmezni mennek a vármegyeházára, szinte érezzük az izgalmas, szorongást az akadozó beszédben, mert közismert dolog, hogy a jobbágy azt sem tudta, melyik lábára álljon, ha történetesen urával kellett beszélnie. Természetesen, meg lehet különböztetni ettől a beszédmodortól az urakét, s talán csak a korfestést kívánta az író szolgálmi azzal, hogy ezeket is akadozóban beszélteti, mint ahogy manapság beszélünk, de itt mindenesetre bizonyos fokú ellentétet látunk. Tudjuk, hogy ez az írónak egészen egyéni stílusa, de ezt nagyobb mértékben kell alkalmaznia a személyekhez. Általánosságban mégis azt állapíthatjuk meg Majtényi stílusáról, hogy fejlett, világos, magyaros, sőt bizonyos népi íze, zamatja is van.

Amint bevezetőben is kiemeltük, e tanulmány célja néhány elméleti kérdés tisztázása volt csupán a történelmi regénnyel kapcsolatban általában és Majtényi regényével kapcsolatban külön is. Nem volt szándékunk Majtényi írói alakját egészében megrajzolni, hisz az sokkal behatóbb tanulmányozás eredménye lehetne csak, s annak fel kellene ölelnie Majtényi egész munkásságát, amely viszont még állandóan alakulóban van. Hisszük, hogy Majtényi, most közeledik fejlődésének csúcspontja felé, s kissé elhamarkodott dolog is lenne eddigi munkássága alapján végleges véleményt vagy ítéletet mondani róla. Még sok komoly munkát várunk tőle s még sok részletmunkára lesz szükség, mielőtt egyéniségét, írói munkásságát összegeznénk és értékelnénk. Ezúttal csupán nemrégien megjelent könyvét akartuk vizsgálni, megállapítani értékét és helyét a mi irodalmunkban, s néhány elméleti kérdés tisztázásával rámutatni értékeire és hiányosságaira, a további ilyenirányú munka serkentése céljából. Mondanunk sem kell, hogy e tanulmány akkor éri el igazi célját, ha további komoly és tartalmas vitát indít erről a regényről, amely más oldaláról is megvilágítja e mű értékét, vagyis teljes egészében kiértékeli. ...

Hogy végül az elmondottakat összegezzük, állapítsuk meg, hogy Majtényi regénye fontos eseménye a jugoszláviai magyar irodalomnak, jelentős állomása kell, hogy legyen irodalmunk történetének, s a hasonló értékű művek sorának kell követnie. Úttörő munkát is jelent egyben, mert megmutatja íróinknak nemcsak azt, hogy mi mindent kell feldolgozniuk, hanem azt is, hogyan, mennyi hozzáértéssel, mennyi műgonddal, mennyi komolysággal és odaadással kell egy művészi alkotáshoz hozzáfogni. Természetesen, nem akarjuk a történelmi regényeket túlértékelni a mai valóságunkat ábrázoló és megjelenítő művek rovására, hisz mindezek minden művészi alkotásra vonatkoznak. Nemcsak a történelmi regényhez szükséges az alapos, tudományos kutatómunka, hanem éppen ilyen mértékben más tárgyú művekhez is. Ezért is példamutatás Majtényinek ez a műve. Mindezt összevetve megállapíthatjuk, hogy Majtényi regénye a jugoszláviai magyar irodalom egyik legnagyobb értéke, s a maga művészi eszközeivel nemcsak önismeretében gyarapítja népünket, hanem a korhoz való tudatos pozitív állásfoglalásával nagymértékben hozzájárul népünk további ideológiai neveléséhez is, a szocializmus művelt embertípusának kialakításához, aki népének történetét is jól és helyesen ismeri. Ez a mű ezenkívül ismét bizonyítja — mint minden komoly irodalmi, vagy általában kulturális eseményünk, hogy az új Jugoszláviában a magyar irodalom nem mesterségesen kitenyésztett művirág, hanem élő, állandóan fejlődő, állandóan gazdagodó, jövőt ígérő büszkesége nemcsak a jugoszláviai magyarságnak, hanem egész hazánknak is.

Szobotica, 1952. március 31.

J u h á s z G é z a